

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S. D. P. B.

Coll. No. 587

Title Vyāptirvāda

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 587 Subject : Alagya-Vaisesika

Title : Vyaptivada

Author : — Scribe : —

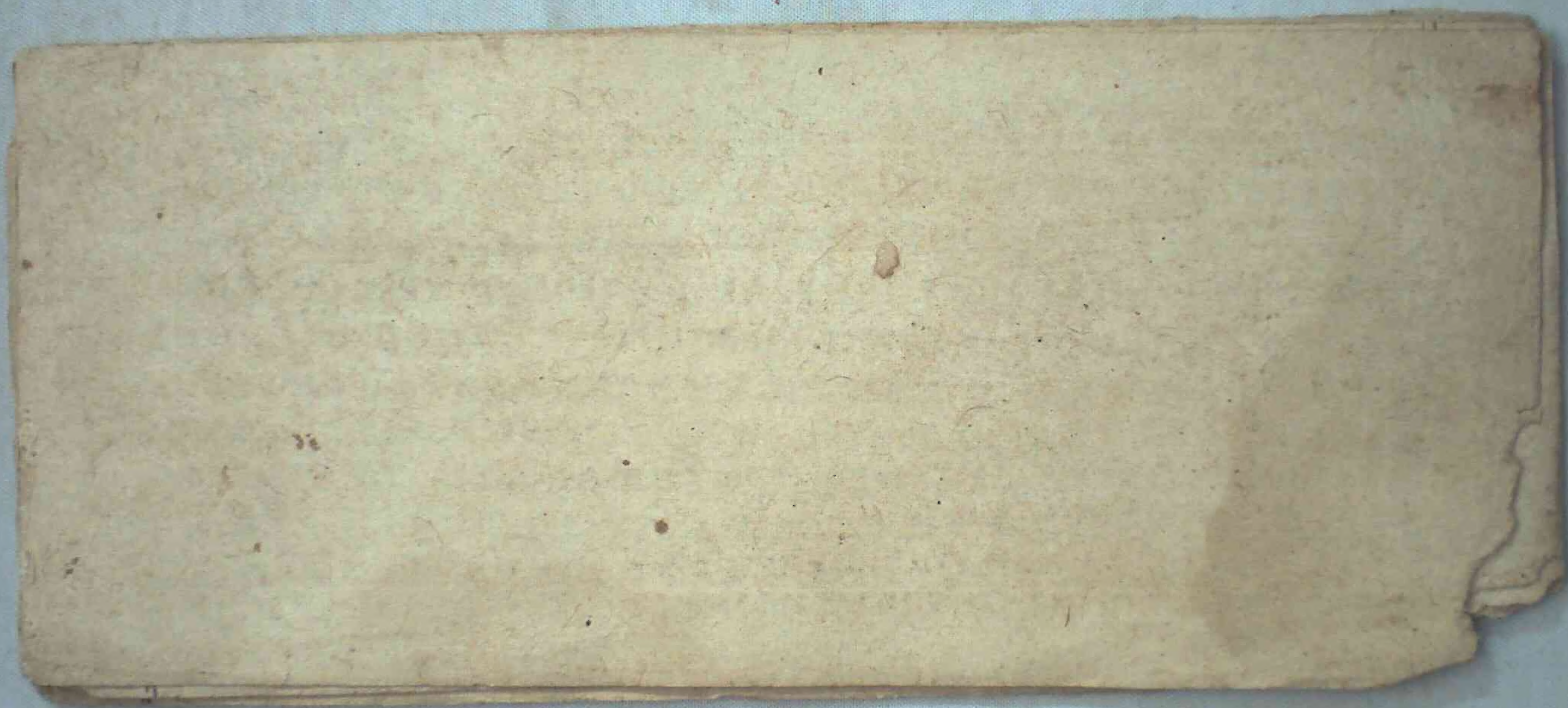
Date of the work : — Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 9.5" by 3.9" Extent : 12 foll.

Language : Sanskrit. Script : Devanāgarī

Remarks : —



विष्णुदेवे नमः श्रीगणेशाय नमः ॥ आद्यं ध्यायमप्यं रगेयविभवे स्वर्गीयवर्गे रगत्रा
 तो वीश्वरूपा वंदे तं दिव्यं तपदां वाग्देवता मंत्रिकं ॥ संहो चेण सदा शिवो द्विजवरसि
 हांतमुक्तावली व्याप्तौ मय कवचो भिरामरचनां वा वक्ति वाग्मिप्रियां ॥ १० ॥ व्याप्तिः साध्यव
 दन्यस्मिन् संधं उदाहृतः ॥ साध्यवदना वृत्तित्वं व्याप्तिः ॥ वह्निमान्ध्रमादिसत्रसाध्य
 वतः पर्वतादेरन्यस्मिन् उदाहृतो हेतोर्धर्मस्यावृत्तित्वं व्याप्तिः ॥ धर्मवाचवहेरिसादो तु
 साध्यवतः पर्वतादेरन्यस्मिन् योगोक्तैरेव वक्ति रूपस्य तौ हेतुवृत्तित्वान्नाति व्याप्तिः ॥ इह
 येन संबंधे साध्यं तेनैव संबंधेन साध्यवान् बोध्यः ॥ तथा च साध्यता वहेदकसंबंधेन
 साध्यवदना वृत्तित्वं व्याप्तिः ॥ ११ ॥ अन्यथा वह्निमान्ध्रमादिसत्रसमवायसंबंधेन तानि
 मतो वन्त्यवयवादन्यस्मिन् महानसादौ धर्मस्य हेतोर्वृत्तित्वेनाऽव्याप्तिः स्यात् ॥ साध्यवद
 न्यश्च साध्यवत्वावक्तिनप्रतियोगिताकमेव वा न बोध्यः ॥ तथा च साध्यता वहेदकसंबंधे
 न साध्यता वहेदका वक्तिनप्रतियोगिताकसाध्यवतोऽन्यस्मिन् हेतोरवृत्तित्वं व्याप्तिः ॥ ३१ ॥

अन्यथा वह्निमान्ध्रमादिसत्रचातुरीयन्यायेन साध्यता वहेदकसंबंधेन संयोगसंबंधेन
 साध्यवतः पर्वतादन्यस्मिन् महानसादौ धर्मस्य वृत्तित्वेनाऽव्याप्तिप्रसंगः स्यात् ॥ एवं तेनैव स
 बंधेन साध्यवतो महानसादेरन्यस्मिन् पर्वते धर्मस्य वृत्तित्वेन दोषप्रसंगः ॥ साध्यवदना व
 र्त्तित्वमपि हेतुता वहेदकसंबंधेनैव बोध्यं ॥ तथा च लक्षणं ॥ साध्यता वहेदकसंबंधेन साध्य
 ता वहेदका वक्तिनप्रतियोगिताकसाध्यवतोऽन्यत्र हेतुता वहेदकसंबंधेन हेतोरवृत्तित्वं
 व्याप्तिः ॥ अन्यथा वह्निमान्ध्रमादिसत्रसाध्यता वहेदकसंबंधेन संयोगसंबंधेन साध्यता वहे
 दका वक्तिनप्रतियोगिताकसाध्यवतोऽन्यत्र वह्निता वक्तिनवह्निमतोऽन्यत्र धर्मावयवस
 मवायसंबंधेन धर्मस्य हेतोरवृत्तित्वेनाऽव्याप्तिप्रसंगः स्यात् ॥ किंचै ॥ इयं गुणकमन्यत्वविशि
 ष्टसत्तादिह साध्यता वहेदकसंबंधेन समवायसंबंधेन साध्यता वहेदका वक्तिनप्रति
 योगिताकसाध्यवतोऽन्यस्मिन् गुणे मेकेलि च सत्ताधिकरणत्वादुपैदेनाचार्याणां मते
 विशिष्टसत्तायाः शुद्धसत्तायाश्चैकाद्वैतोऽसात्ताया अवृत्तित्वं नास्ति ॥ तथापि हेतुता वहे

दकरूपेसावृत्तित्वं बोध्यं। तथा च साध्यतावच्छेदकसंबंधेन समवायसंबंधेन साध्यतावच्छेदेका
वृत्तिरप्रतियोगिता कसाध्यवतो नामद्वयत्वावच्छिन्नद्वयत्ववतोऽन्यस्मिन् गुणे कर्मणि च हेतु
तावच्छेदकसंबंधेन समवायसंबंधेन हेतुतावच्छेदकरूपेण द्वयगुणकमात्रविविशिष्टता
तात्वावच्छिन्नविशिष्टसत्तात्वरूपेण वृत्तित्वं बोध्यं। तच्चास्मैव विशिष्टसत्ताया इव मात्रवृ
त्तित्वात् गुणकर्मणि च तदसत्तात्वं। इह धरोऽभिधेयः प्रमेयत्वादित्यत्र साध्यतावच्छेदक
रूपसंबंधेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिता कसाध्यवतो जगतोऽन्यत्र किम
पित्रि लोकां यावत्तं पदार्थः स्थावरजंगमरूपास्ते सर्वे विभूराभिधेयाः प्रमेया एवा
तोऽव्याप्तिः। स्वमते पदलक्षणां। सि साध्यविषाविरहविशिष्टसिद्धेरभाव इति। तेन केच ॥२॥
लात्वापि मप्यनुमानं भवत्येव। केषां चिन्मते तु केवलान्वयिन्यनुमानमेव नास्ति। संदिग्ध
साध्यमभिधेयमी पद इति पदलक्षणम्। घरादिषु पदार्थेष्वगमादि प्रमाणेने श्वराभि
धेयत्वं ले यत्वं प्रमेयत्वं मुक्तमेव तेन घरादिषु प्रमेयत्वाय संदिग्धत्वादेव पदतान स्यात्। अ
तएव प्राचीनैर्दृष्टोऽनित्यः कार्यत्वादित्यत्र घटेऽनित्यत्वाऽसंदेहेन विद्यमाने अपि घटेषु सि

इसाधनत्वादत्राश्रयासिद्धत्वेनोदाहृत इत्याशंकाह॥ सत्तावान्जातेरिति॥ सत्तावान्जातेरि
त्यत्राऽव्याप्तिः। साध्यतावच्छेदकसंबंधेन समवायसंबंधेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रति
योगिता कसाध्यवतोऽन्यस्मिन् सामानादियर्थो हेतुतावच्छेदकसंबंधेन समवायसंबंधे
न हेतुरूपाया जाते वृत्तित्वमेवा प्रसिद्धं। प्राप्तिर्येवैक एव निषेधो न वतियथा गच्छतो शिष्टा
नो सिंधु सरस्तीरमयं गमनविषयत्वाद्गमने प्राप्ति निषेधः सार्थको न वति। न गंतव्यं
मेव देश इति तास्मदादीनां केनापि विषयसु दुयनमादि श्यते निवार्यते वा। आ व्याप्ति
मांशं कलक्षणांतरमात्रे। अथ वा हेतुमन्निष्ठविरहाप्रतियोगिता। साध्येन हेतौरे
काधीकरणं व्याप्तिरुच्यते॥ हेतुमन्निष्ठा वृत्तिर्यस्य सत्ता तथा विरहो जावः। तथा च
हेतुधिकरणवृत्तिये भावस्तदप्रतियोगिता साध्येन हेतौरे तोः सामानाधिकरणं व्या
प्तिः स्वरूपे तु हेतुमन्निष्ठायां ताभावाप्रतियोगिता साध्य सामानाधिकरणं व्याप्तिः॥५॥
वाहिमान्धमादित्यत्र हेतुमतिरूपमवति पर्वति विद्यमानो यो घरात्पातो नावस्तस्याऽप्र

ति यो जिनासाधे तवन्दिनाहे सैहे तो धर्मस्य सामानाधिकरण्यं ति एते वेदं वा लक्षणे
 मन्वयः ॥ धर्मवान् वन्दिनाहे तु मतिवन्दि वन्दिमत्ययः चिं डे विद्यमानो धर्मात्मेता
 भावस्तस्य धर्मरूपं मेसाध्यं तदेव प्रति यो यो गतिनाति व्याप्तिः ॥ इदं तु केवलान्व
 यिस्य साधीयः ॥ घटे अभिधेयः प्रमेयत्वा ॥ दिव्य त्रहे तु मति प्रमेयत्ववति घटादौ व
 न्मात्रोयः शुक्ल गुणस्य ताभावस्तस्याः ॥ प्रतियोगिनाभिधेयत्वरूपेण साधेन
 सह सह प्रमेयत्वस्य हेतोः सामानाधिकरण्यमस्ति वा हे तु मति घटे प्रमेयत्वरूपे
 ण शुक्ल गुणस्य तां जावे शुक्ल गुणमात्रस्याभावस्तत्वात् ॥ इदं च स तावा ॥ ३॥
 ते रिह्यत्रापि हे तु मति जाति मति घटादौ शुक्ल गुणस्य ताभावप्रतियोगिना सत्ता
 रूपेण साधेन सह घटादिहेतुरूपाया ज्ञेतेः सामानाधिकरण्यमस्तीति प्रथम
 लक्षणे विरोधः ॥ तत्र हे तु मत्यतिवृत्तिमहानसी प्रवन्त्यस्य ताभावप्रतियोगिनि
 साधेपि सामानाधिकरण्यो वन्दि धर्मयोः पर्वती ययोरेव वन्दि धर्मयो व्याप्ति

वै

ग्रहणं व्याप्तिरिति वाच्यं ॥ हे तु मति पर्वते पर्वती यव न्हे विद्यमाने पि वन्दि घटो भयाभावस्य
 विद्यमानत्वात् ॥ यथा कालकस्याहिद्वयं नातिस्ती प्रसिद्धिः ॥ गुणवान् व्यक्तो दिव्य त्रहे तु मति घ
 ट शुक्ल गुणस्य ताभावप्रतियोगिना गुणे नाव्याप्तिरित्यत आह ॥ साध्यं तावच्छेदकं प्रतियोगि
 तानवच्छेदकमिति ॥ लक्षणे तु हे तु मति घटास्य ताभावप्रतियोगि तानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकसा
 ध्य सामानाधिकरण्यं व्याप्तिः ॥ ६॥ एवं वन्दिमान् धर्मादि हेतु मति पर्वते वन्दि घटो भयास्य ता
 भावस्य वन्दि घटो भयत्वस्यैव प्रतिनि तावच्छेदकत्वात् ॥ एवं गुणवान् व्यक्तो दिव्य त्रापि दिव्य
 त्रवति घटे शुक्ल गुणस्य ताभावप्रतियोगिनि शुक्ल गुणे पि यसाध्यतावच्छेदकं गुणत्वं तत्प्रतियो
 गितानवच्छेदकमस्यैव ॥ ननु रूपव्याप्यजातिमान् पृथिवीत्वादिसत्रहेतु मति घटे नीलपीतगु
 णास्य ताभावप्रतियोगितावच्छेदकं नील पीतत्वादिकं ता एव साध्यतावच्छेदिकारूपत्वव्याप्या
 जात यस्तथा न साध्यतावच्छेदकं प्रतियोगितावच्छेदकमेवेत्यव्याप्तिरिति चेन्न ॥ तत्र परंपरयारूप
 त्वव्याप्यजातिवस्यैव साध्यतावच्छेदकत्वात् ॥ नहि हे तु मति घटे रूपत्वव्याप्यजातिमत्तास्य ताभावस्य
 मध्ये ति घटे न गुणवानिति बुद्धापत्तेः ॥ साध्यादि जेदे न व्याप्ते जेदा चादृशस्थले साध्यतावच्छेदकं प्रति

॥४॥

योगिता वहेदकाः न वहेदकमित्येव लक्षणघटकमिति वदन्ति । इह यथैवं । यदि हेतुमतिघटे रूपसामान्यं
साध्यं तदा तु तादृशे घटे रूपसामान्यो भावस्तस्य तादेरेका भावस्याप्यस्ति । यदा तु घटे रूपविशेषः
साध्यते तदा हेतुमतिघटे पररूपजात्यभावमादाय लक्षणं नेयं । तत्प्रतिता वहेदकं तु साध्यता न वहेद
कमेव । हेत्वधिकरणं न हेतुता वहेदकविशिष्टाधिकरणं बोध्यं । लक्षणस्वरूपं तु हेतुता वहेदकविशिष्टा
धिकरणी भूतहेत्वधिकरणस्य तत्रावप्रतियोगिता वहेदकान वहेदकसाध्यसामानाधिकरणव्याप्तिः ॥४॥ एष
इतरथाऽप्युक्तं कर्मित्वविशिष्टसत्त्वादित्यादौ विशिष्टसत्तायाः सत्तायाश्चैका कृद्द्रुसत्ताधिकरणे
लौकिकवर्तमानो योऽव्याप्त्यंताभावस्तत्प्रतियोगिता साध्यतादव्याप्तिः स्यात् । हेतुता वहेदकविशिष्टाधिक
रणं हेत्वधिकरणस्य हेत्वधिकरणमिति विवक्ष्योक्तं तु कर्मित्वविशिष्टसत्ताधिकरणेऽव्यमात्रे वत्तमा
न त्रिषां साध्यासंताभावस्तत्राव्याप्तिः । हेतुता वहेदकसंबंधेन हेत्वधिकरणं बोध्यं । लक्षणस्वरूपं तु हेतुता
वहेदकसंबंधेन हेतुता वहेदकविशिष्टाधिकरणी भूतहेत्वधिकरणवत्स्यभावप्रतियोगिता वहेदकान
वहेदकसाध्यता वहेदका वहेदकसाध्यसामानाधिकरणव्याप्तिः । तेन वदन्ति मान्धर्मदित्यत्र हेतुता
वहेदकविशिष्टाधिकरणे धर्मावयवे वत्तमानो यो वहेदकसंताभावस्तत्प्रतियोगिता वहेदका वहेदक

इक न वहेदक

साधत्वेनापि ताव्याप्तिः । धर्मावयवस्य हेतुता वहेदकसंबंधेन हेतुता वहेदकविशिष्टाधिकरणभावात् । हेतु
ता वहेदकसंबंधेन हेतुता वहेदकविशिष्टाधिकरणीयस्य प्रतियोगि व्यधिकरणी भूतहेत्वधिकरणस्य
भावप्रतियोगिता वहेदकसाध्यता वहेदका वहेदकसाध्यसामानाधिकरणव्याप्तिरिति लक्षणस्वरूपं । एष
तेन कपिसंयोगी एतद्गुह्यत्वादित्यत्र हेतुता वहेदकसंबंधेन समावयवसंबंधेन हेतुता वहेदकविशिष्टा
धिकरणे वहेदकसंबंधेन वत्तमानो यः कपिसंयोगासंताभावस्तत्प्रतियोगिता वहेदकसाध्यता वहे
दके नापि ताव्याप्तिः । अत्रावहेदकवत्तमानो यः कपिसंयोगाभावः स तु लक्षणघटक एव न । स्वप्रतियोगि
सामानाधिकरणत्वात् । कपिसंयोगाभावस्य प्रतियोगिनः कपिसंयोगस्य शरत्वावहेदेन तस्मिन्नेव व
हेत्वात् । तथा च हेतुमिति वहेदकप्रतियोगिव्यधिकरणघटाद्यभावमादाय लक्षणं नेयं ॥ तच्च प्रतियो
गिव्यधिकरणं यदि प्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वं । तथा च लक्षणं । हेतुता वहेदकसंबंधेन हेतुता वहेद
कविशिष्टाधिकरणीयस्य प्रतियोग्यप्रधिकरणी भूतहेत्वधिकरणवत्स्यभावप्रतियोगिता वहेदकसंबंधेन वहे
दकसाध्यता वहेदका वहेदकसाध्यसामानाधिकरणव्याप्तिः ॥ तदा तत्रैव कपिसंयोगी एतद्गुह्यत्वा
त्तदव्याप्तिः । हेतुता वहेदकसमावयवसंबंधेन हेतुता वहेदकविशिष्टाधिकरणे वहेदकपिसंयोगासंता

नोवोचितिष्टयेव। तस्यापि स्वप्रतियोग्यनधिकरणवृत्तिव्याप्तकपिसंयोगाभावस्यप्रतियोगिनः कपिसंयोगस्यानधिकरणं यदुक्तं कर्मदितत्रगुणकर्मविधितेयः कपिसंयोगाभावः स एव मूलावच्छेदेन एतद्वि
नवहेऽसत्त्वात्। अथिकरणभेदेनाभावभेदानेगीकरणतातदाप्रतियोग्यधिकरणवृत्तिव्याप्तं। स
दा लक्षणं हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणीभूतस्वप्रतियोग्यधिकरणावृत्तिहे
तुमन्निष्ठासंताभावप्रतियोगितावच्छेदकानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छेदकसामानाधिकरण्ये
तिः॥१॥ इहमुक्तेनोक्तदोषः। कपिसंयोगी एतद्वृत्त्यादिस्यत्र हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदक
विशिष्टाधिकरणेव हेतु कपिसंयोगाभावो नायाति। तस्यप्रतियोग्यधिकरणवृत्तिव्याप्तं। कपिसंयोगा
भावस्यप्रतियोगिनः कपिसंयोगस्याधिकरणे वहे मूलावच्छेदेन सत्त्वात्। तथा च तथाविधं घटाभावमा
दा यलक्षणं नेयं। इहमुक्तेपिसंयोगी सत्त्वादिस्यत्र हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदका
विशिष्टाधिकरणं गुणकर्मतत्रवर्तमानोपिसंयोगाभावो न घटकोलक्षणस्य। तस्यप्रतियोग्यधिक
रणवृत्तिव्याप्तं। संयोगासंताभावस्य। प्रतियोगिनः संयोगस्य अधिकरणे वहे वर्तमानत्वात्। तथा
च विधिसंयोगाभावमादायातिप्रसंग इति वाच्यं। हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधि

करणं यत्प्रतियोग्यनधिकरणं तद्वृत्तिव्याप्तभावस्तत्प्रतियोगितावच्छेदकानवच्छेदकं साध्यतावच्छेदकावच्छेदकं प्रतियो
ग्यधिकरणं चेहेत्वधिकरणमितिनिकर्षः। एवं च कपिसंयोगी एतद्वृत्त्यादिस्यत्र हेतुतावच्छेदकसमवायसंबंधे
न हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणे वहे कपिसंयोगाभावो न लक्षणघटकः। हेत्वधिकरणस्य वृत्तस्य प्रतियो
गिनः कपिसंयोगस्यानधिकरणत्वाभावात्। तस्मिन्नेव वहे मूलोऽवच्छेदेन सत्त्वात्। तथाविधं घटाभावमा
दा यनायमाने लक्षणे नाव्याप्तिः। इहमुक्ते संयोगी सत्त्वात् सत्त्वादावपि नातिप्रसंगः। हेतुतावच्छेदकसंब
ंधेन हेत्वधिकरणे संयोगाभावोपिलक्षणघटको न कथ्येव। हेत्वधिकरणं योगुणः स संयोगाभावस्य प्र
तियोगिनः संयोगस्यानधिकरणत्वात्। प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं बोध्यं। लक्षणस्वस्
पंतु। हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणीयस्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधि
करणीभूतत्वे हेत्वधिकरणवृत्तभावप्रतियोगितावच्छेदकानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छेदकसाध्य
सामानाधिकरण्यं व्याप्तिः॥१॥ नेन विशिष्टसत्तावच्छिन्नैरित्यादौ हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेद
कविशिष्टाधिकरणे हेत्वधिकरणे हेतुगुणसत्ताभावोपिलक्षणघटको न कथ्येव। हेतोरधिकरणं योगु
णः स सत्तामात्राधिकरणेपि प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य गुणकर्मत्वविशिष्टसत्तावच्छिन्नायाः

आ० वा०

कसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणीयसाध्यतावच्छेदकसंबंधानिबद्धप्रतियोगिता॥

सहायाजनधिकरत्वात् तथाविधसहाभावमादाय नातिव्याप्रसंगः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगि
नधिकरणं बोध्यं हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणीभूतहेत्वधिकरणबोध्यं हेतुतावच्छेद

क

कसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणीयसाध्यतावच्छेदकसंबंधानिबद्धप्रतियोगि
तावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणीभूतहेत्वधिकरणवृत्त्यभावप्रतियोगितावच्छेदकानवच्छेदक

॥६॥

साध्यतावच्छेदकावच्छेदकसाध्यसामानाधिकरण्यातिरिक्तहणं ॥१३॥ अन्यथाज्ञानभावस्तत्त्वादि
सादौ हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणीभूतेद्योतेज्ञानासंतापोवभोन

हणघटकः विषयतासंबंधेन द्योतेज्ञानस्य विद्यमानत्वात् पाप्मावेतथाविधमादायतिप्रसंगः ॥६॥
स्यात् साध्यतावच्छेदकसंबंधानिबद्धसुक्ते तु समवायसंबंधेन द्योतेज्ञानाभावोपिति एव

मादाय लक्षणसंबन्धः इत्थमुक्ते तु वहिमाधूमादित्यावपिसामंजस्य हेतुतावच्छेदकसंबंधे
न हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणेन समायसंबंधेन वत्सभावेपि साध्यतावच्छेदकसंबंधेन

संयोगसंबंधेन वत्सभावाभावोपिति ननु प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य यस्य कस्य
चिदनधिकरणत्वं तस्यामान्यस्य वा यत्किंचिप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं वा विवक्षितं

चि

अथ हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणीयसाध्यतावच्छेदकसंबंधानिबद्धप्र
तियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य यस्य कस्य चिदनधिकरणीभूतहेत्वधिकरणवृत्त्यभावप्रति

योगितावच्छेदकानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छेदकसाध्यसामानाधिकरणं व्याप्तिरिति ॥१४॥
लक्षणोक्तिसंगी एतद्धृत्तादिसंज्ञाव्याप्तिः हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टा

धिकरणीभूतेवच्छेदकसंयोगात्संताभावो लक्षणघटको न वत्स्येव साध्यतावच्छेदकसंबंधे
निबद्धत्वे सिद्धिप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य यस्य कस्य चिदनधिकरणीभूतस्येति अभि

विशेषणं कस्य संयोगाभावस्यापि प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नोयः कस्य संयोगस्तस्य
हृत्तिनं यदधिकरणं न तत्तादिकं तस्मिन्वर्तते योभावः स एव मूलवच्छेदेन स्त्वावच्छेद

कसंबंधेन हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणेन समायसंबंधेन वत्सभावेपि साध्यतावच्छेदकसंबंधेन
संयोगसंबंधेन वत्सभावाभावोपिति ननु प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य यस्य कस्य चिदनधिकरणत्वं तस्यामान्यस्य वा यत्किंचिप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं वा विवक्षितं

॥ ७ ॥

नाधिकरणं व्याप्तिः ॥ १५ ॥ इत्थमुक्तेनोक्तदोषः स भवति हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणे वृद्धेन संयोगाभावः तस्य संयोगाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य प्रतियोगितः संयोगस्य सामान्याधिकरणे वृद्धो न भवत्येव कस्यचि संयोगस्याधिकरणत्वात् तर्हि तत्रैवोच्यतां इहाप्येकाचिंता लक्षणसंभावना भवति प्रतियोगि अधिकरणभावाः प्रसिद्धेः अभावमित्रस्य पूर्वलक्षणवृत्तिविविशिष्टस्याभावात्कप्रतियोगिसामानाधिकरणत्वात् बहिमान्ध्रमादित्रहेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणे पर्वते घटात्पेताभावोपिन प्रतियोगि अधिकरणस्य अपि पूर्वलक्षणवृत्तिविविशिष्टाभावाभावस्तस्य प्रतियोगि घटाभावः स पर्वते वत्तदा एव न च बहिमान्ध्रमादिष्वत्र हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणे पर्वते घटात्पेताभावः प्रतियोगि अधिकरणे न तस्यैव तस्य पूर्वलक्षणवृत्तिविविशिष्टस्याभावात्कप्रतियोगिसामानाधिकरणेपि साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगि अधिकरणत्वात् घटात्पेतावीजोवाभावस्य प्रतियोगि नो घटाभावस्य स्वरूपसंबंधे विद्यमानत्वात् तथा च कथमभावा प्रसिद्धिरिति वाच्यं बहिमान्ध्रमादिष्वत्रापि हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणे पर्वते घटाभावे यो वत्तभावस्यैते घटाभावस्वरूपतया घटवद्विपरिप्रतियोगितास्य अधिकरणं पर्वतः स साध्यतावच्छेदकसंबंधेनैव भवति इति

क्रमेण प्रतियोगि अधिकरणस्य प्रसिद्धौ द्वे त्रयं यदि तु घटाभावे वत्तभावो दिस्यत्र व्यसि हेतुतावच्छेदकस्वरूपसंबंधेन त्रिभुवनं च ते इत्थं यद्यपि बहिमान्ध्रमादिष्वत्रासंभवो व्याप्तिर्वा तास्ते ताप्यापि धर्मावो नैव नैव सभावो दिस्यत्र व्याप्तिः हेतुतावच्छेदकस्वरूपसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणे भूतलेन कोपभावः प्रतियोगि अधिकरणः सर्वस्यैव भावस्य पूर्वलक्षणवृत्तिविविशिष्टस्याभावात्कप्रतियोगिसामानाधिकरण्यात् तस्याभावस्य प्रतियोगितः साध्यतावच्छेदकसंबंधेनैव उपागुरुकत्वात् अस्तु तर्हि तृतीयं हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणे साध्यतावच्छेदकसंबंधनिवृत्त्यकिंचित्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणी भूतहेतु अधिकरणवृत्तिभावप्रतियोगितावच्छेदकानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छेदकसाध्यासामानाधिकरणं व्याप्तिः ॥ १६ ॥ इत्थमुक्ते तु धर्माभाववान्वभावादिस्यत्र हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणे भूतले घटाभावोपीत्वं लक्षणघटकः स्यादघटवृत्तिनः कस्यचिद्रूपस्य प्रतियोगितावच्छेदकस्यानधिकरणं भूतलं भवति तद्वत्तभावप्रतियोगितावच्छेदकानव

५५०

कालव्यतिथिग्राभावास्तवप्रतियोगिताधिकरणः महाकालस्य न गद्यधारत्वे न घटाधारत्वेपि महाका
 लान्यत्वविशिष्टग्राभावाधारत्वात् ॥ महाकाले महाकालभेदाभावत्वात् वस्तुतः प्रतियोगितावच्छेदकसंब
 धेन प्रतियोग्यः तधिकरणीभूतहेत्वधिकरणस्य भावप्रतियोगितासामान्येयसंबंधात्वावच्छिन्नत्वय
 द्मविच्छिन्नत्वोभयाभावस्तेन संबधेन तद्मविच्छिन्नत्वस्य तद्देतुव्यापकत्वं बोध्यं ॥ व्याप्यसामानाधिक
 रण्ये च व्याप्तिः ॥ साध्यतावच्छेदकसंबधेन साध्याधिकरणे हेतुतावच्छेदकसंबधेन हेतोर्वृत्तित्वं ॥ वि ॥ ५५१ ॥
 वक्ष्यते सर्वसिद्धांतद्वयं तु साध्यतावच्छेदकसंबधेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणे प्रतियो
 गितावच्छेदकसंबधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाः नधिकरणं यद्देतुतावच्छेदकावच्छिन्नाधिक
 रणीभूतहेत्वधिकरणस्य भावप्रतियोगितासामान्येयसंबंधत्वावच्छिन्नत्वयद्मविच्छिन्नत्वो
 भयाभावस्तेन संबधेन तद्मविच्छिन्नत्वस्य हेतोर्व्यापिकत्वे सति हेतुतावच्छेदकसंबधेन व्याप्यसा
 मानाधिकरण्ये व्याप्तिः ॥ १८ ॥ वद्विमान्ध्रमादिस्य त्रसाध्यतावच्छेदकसंयोगसंबधेन साध्यतावच्छेदका
 वच्छिन्नवद्विवावच्छिन्नाधिकरणे प्रतियोगितावच्छेदकसंबधेन प्रतियोगितावच्छिन्नाः नधिकरणं य
 त

हेत्वधि

हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाः नधिकरणं पर्वतो भवत्येव ॥ घटास्य ताभावाप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिक
 रणं धूमत्वावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणं पर्वतस्तन्निष्ठासंताः भावो घटास्य ताभावस्तस्य प्रतियोगिताव
 सामान्येयसंबधावच्छिन्नत्वस्य धूमत्वस्य व्यापकत्वं बोध्यं ॥ एतादृशं धूमं प्रति वद्वि व्यापिको भवती
 त्यर्थः ॥ हेतुतावच्छेदकसंबधेन संयोगसंबधेन व्याप्यसामानाधिकरण्यं धूमसामानाधिकरण्यं
 व्याप्तिः ॥ धूमवान्ध्रमे रिस्य त्र प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणं यद्देतुतावच्छेदकावच्छि
 न्नाधिकरणं धूमप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणं यद्देत्वधिकरणं यः पिंडुस्तद्वृत्ति
 साध्याभावादेवोर्तितो प्रसंगः ॥ इहं च कालो घटवान्कालपरिमाणदित्यत्र संयोगसंबधे
 न घटाभावप्रतियोगिनो घटस्यानधिकरणे महाकाले वृत्तमानः स एव संयोगेन घटाभावस्त
 स्य प्रतियोगितायां कालिकसंबधावच्छिन्नत्वघटत्वावच्छिन्नत्वोभयाभावस्तत्वात्तातिव्याप्तिः ॥
 प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणं यद्देत्वधिकरणमित्यक्ते तु कवि संयोगेन तद्दृष्टत्वादि
 यादौ साध्यतावच्छेदकसंबधेन हेत्वधिकरणे वद्विमान्ध्रमावच्छेदेन साध्याभावस्तत्वादव्याप्तिः स्या
 त ॥ साध्यतावच्छेदकसंबधेन सनुक्ते तु प्रतियोगिवच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणं यद्देतुतावच्छे
 ता

तं यथा ॥ साध्यताव साधिकरणीयस्वप्रतिनि साध्यतावच्छेदकोवच्छिन्नोधिकरणेप्रतियो
गितावच्छेदकसं बंधेनप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणीयहेतु
तावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणीभूतहेत्वधिकरणवृत्त्यभावप्रतियोगितातात्पर्यामात्र
यसंबंधावच्छिन्नत्वयद्द्रुमविच्छिन्नत्वोभयाभावस्तेनसंबंधेनसंद्रुमविच्छिन्नस्यहेतो
व्यापकत्वे सति हेतुतावच्छेदकसंबंधेनहेतोर्व्याप्यतामानाधिकरणं व्याप्तिः ॥ १४ ॥ ॥ १२ ॥
अथवाहेतुसमानाधिकरणत्वोभयाभावप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यताव
च्छेदकवृत्तित्वं व्याप्तिः ॥ १५ ॥ संप्रतंगीनिर्गच्छणानीति ॥ शुभंभवतु ॥ श्रीरक्त ॥